

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ В КОНТЕКСТІ ДИСКУРСИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті подано становлення діалогічного мовлення дітей раннього віку в контексті дискурсивної лінгвістики: від перших голосових проявів до становлення жанрового мислення і жанрового мовлення, до активного ініціативного мовлення.

Ключові слова: діалог, жанрове мовлення, субжанри, репліки – повтори, запитання.

Розвиток діалогічного мовлення дітей пов'язане із становленням мовленнєвих і мисленнєвих жанрів. Жанрове мислення починає формуватися значно раніше перших вербальних проявів дитини. Зародки дискурсивного (жанрового) мислення з'являються уже у віці немовлят, періоді дословесного етапу мовленнєвого розвитку (див. рис. 1.).

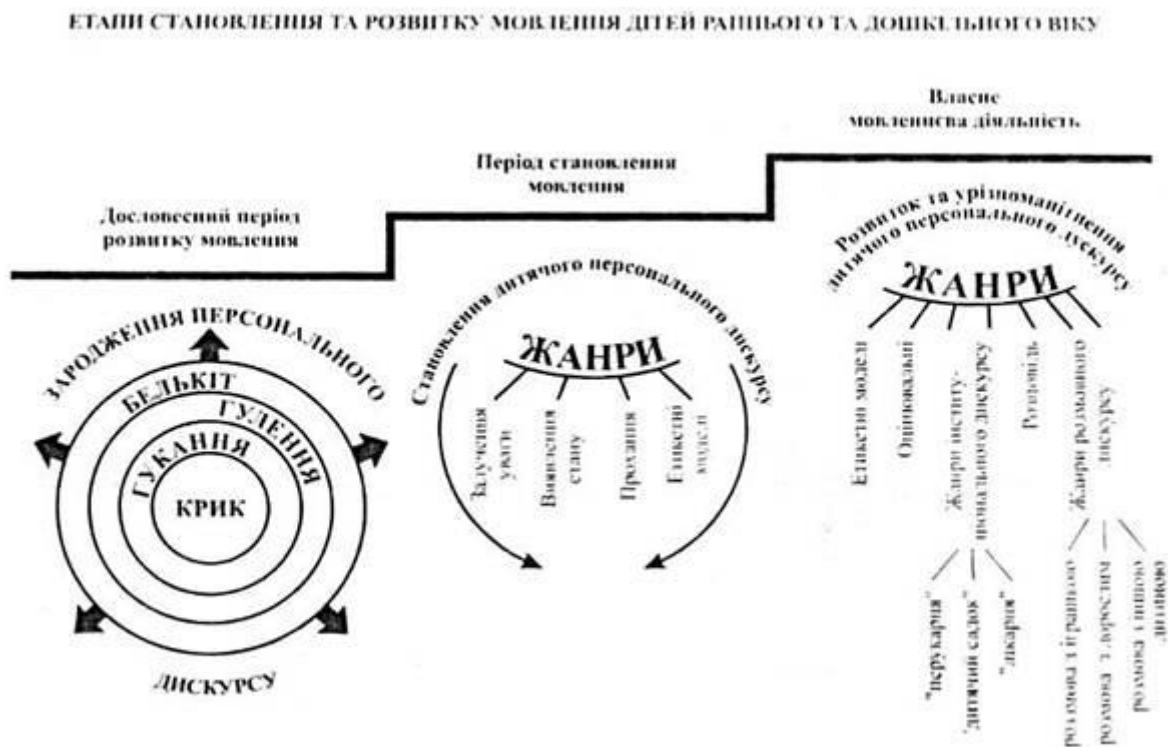

Рис. 1. Етапи становлення та розвитку мовлення дітей раннього та дошкільного віку

Зазначимо, якщо мова йде про етапи становлення та розвитку мовлення дітей раннього віку, не можна визначити чіткої межі між етапами, а тим більше встановити вікові межі кожного з етапів. Можна лише зосередити увагу на істотних змінах у характеристиці персонального дискурсу та простежити формування жанрового мислення дітей раннього віку на кожному із зазначених етапів.

Дословесний період розвитку мовлення є підготовчим періодом становлення мовлення, у якому вчені виокремлюють два етапи: перший – з народження до шести місяців, коли основна форма взаємодії дитини з дорослим – це емоційне спілкування; другий етап – із шести до дванадцяти місяців – характеризується розвитком розуміння мовлення [1].

У дословесний період основною формою взаємодії дитини з дорослим є емоційне спілкування, яке в перші місяці життя дитини підвищує загальну активність, зумовлює розвиток рухових і мовленнєвих реакцій. Мовлення з'являється у межах ситуативно-ділової форми, яка виникає на базі предметних дій-маніпуляцій дитини, реалізує її потребу в практичному співробітництві з дорослим.

Ученими були виокремлено три аспекти спілкування дитини першого року життя з людьми, які її оточують. По-перше, звуки людського голосу, людського мовлення з по-друге, ділове співробітництво дитини з

дорослим в умовах предметної діяльності, по-третє, безпосереднє емоційне спілкування й емоційний контакт із дорослим. Уже на етапі гулення дитина здатна розуміти емоційну забарвленість мовлення дорослого, зміна якої може свідчити про зміни ситуації спілкування. Отже, одним із важливих комунікативних засобів оформлення ситуації взаємодії дитини та дорослого є інтонація. За дослідженнями Н.Лі, спілкування дитини з матір'ю є мовленнєвою подією, яка також відбувається в певному мовленнєвому жанрі. Спочатку дитина сприймає цілий жанр як інтонаційну єдність, а вже пізніше починає виокремлювати сегменти [2, с. 193].

Інший знаковий матеріал, яким користується дитина при утворенні перших комунікацій, - це жестово-мімічні протознаки. Незначна кількість ситуацій взаємодії дитини з дорослим (годування, переодягання, купання) і складають протознакову основу, яка стане базою формування дискурсивного мислення.

Перш ніж визначити систему жанрів на етапі дословесного періоду становлення мовлення, вважаємо за необхідне окреслити виокремлені Т. Винокур полюси інформатики та фатики у просторі мовленнєвої поведінки. Інформатика містить у собі спілкування, метою якого є повідомлення якоїсь інформації. Під фатикою розуміють комунікацію, де метою є саме спілкування. Зазначимо, що в реальній комунікації не існує чистої інформатики й чистої фатики, а отже, всі мовленнєві жанри можна поділити на інформативні та фатичні за перевагою. Саме цей розподіл на полюси є вагомим принципом поділу всіх жанрів побутового спілкування.

Система жанрів дословесного етапу розвитку мовлення містить переважно одноактні субжанри фатичного спілкування. За терміном, запропонованим К. Сєдовим, *субжанр* – це мінімальна одиниця типології мовленнєвих жанрів, кожен із субжанрів дорівнюється мовленнєвому акту [4, с. 190]. Серед них комунікативні прояви, спрямовані на залучення уваги, засоби прояву радощів, невдоволення, а також етикетні субжанри.

На дословесному етапі система жанрів ще не містить мовленнєвих знакових форм обслуговування типових комунікативних ситуацій, тому доцільніше буде вживати термін "протожанрова система".

Розглянемо проблему формування в дитини навичок участі в дискурсі, оскільки для спілкування малюк повинен мати певні вміння участі в комунікації. Про такі вміння зазначає Дж. Гамперц, який уводить поняття "кооперація у спілкуванні". Це така характеристика дискурсу, що охоплює всі дискурсивні вміння, крім змістового аспекту. Відсутність таких кооперативних навичок не дозволить дитині повноцінно брати участь у комунікації, навіть за умови достатнього мовленнєвого розвитку.

За дослідженням Н. Лі, на дословесному етапі розвитку мовлення дитина оволодіває такими навичками, як залучення уваги, утримання контакту, реагування на репліку дорослого. Здебільшого ці навички реалізуються вокалізаціями. Мовленнєва активність малюка на цьому етапі спрямована переважно на матір. Перші проторепліки-реакції не є змістовими, проте їх наявність сигналізує про велике бажання брати участь у спілкуванні. На цьому самому етапі дорослий демонструє дитині принцип інтерактивної взаємодії – чергування реплік під час спілкування. Дитина ще не розуміє зміст мовлення, але відчуває певну форму взаємодії [2, с. 28]. Діти особливо сприйнятливі до просодичного боку мовлення, яке прямо пов'язане з емоційно-експресивним аспектом - провідним на цьому етапі. Суттєвою у спілкуванні є інтонаційна виразність мовлення. Доведено, що діти першого року життя сприйнятливі до ритму мовлення. Н. Швачкін установив, що дитина засвоює звуковий бік мовлення в певній послідовності: інтонація, ритм, а потім звуковий склад слова [8, с. 68-69].

У період другого півріччя з'являється новий тип спілкування дорослого з дитиною - спілкування на основі розуміння. За Л. Федоренко, сенс мовленнєвих знаків - це їх відповідність предметам, діям, ознакам, відносинам із реальним світом, які вони називають. Отже, зрозуміти мовленнєвий знак - означає співвіднести цю морфему, слово з конкретним явищем дійсності [6, с. 131].

Однією зі специфічних особливостей акту спілкування вже на етапі розуміння М. Лісіна визначає активність обох учасників [3]. Проте, у процесі спілкування з дитиною раннього віку за дорослим міцно закріпилась активна позиція – позиція того, хто говорить, використовуючи контекстне мовлення на протилежність дитині, яка слухає та під час говоріння користується ситуативним мовленням. Мовлення дорослого, пов'язане із ситуацією, породжує в дитини ситуативне розуміння, з якого й починається контекстне розуміння.

Інший бік розуміння мовлення реалізується, коли дитина знаходиться в позиції того, хто говорить. Висловлювання дитини першого року життя не розглядається науковцями з позицій розуміння, аналізується тільки вимова дітьми звуків. Мовленнєві висловлювання інтерпретуються лише тоді, коли з'являється співвідносність звукового комплексу з певним предметом. Подекуди в перших мовленнєвих проявах убачають звернення до дорослого.

Міра й ступінь розуміння мовлення дитиною й дорослим змінюється у процесі спілкування. Розуміння дитини дорослим відбувається нібито всупереч тому, що говорить дитина, і спирається на комплекс звернених до нього дій дитини (міміка, жести, інтонація). Справжнє розуміння мовлення досягається не лише одним знанням словесного значення слів, що вжиті в мовленні; суттєву роль у ньому відіграють тлумачення, інтерпретація тих виразних моментів, які розкривають внутрішній зміст, що вкладає у мовлення той, хто говорить.

У ході спілкування з дорослим, на основі наслідування звуків, дитина переходить до активного мовлення. Дослідники визначають дещо різні терміни появи перших усвідомлених слів, а також наголошують на існуванні досить тривалих перехідних моментів. Це пов'язано з тим, що звук стає словом, коли з цим звуком пов'язується певний зміст, при цьому розуміє й інтерпретує цей зміст дорослий.

На етапі становлення мовлення здебільшого зберігаються субжанри, що були актуальні на дословесному етапі, але й набувають сили такі жанри, як вираження стану та прохання. З'являються й нові

комунікаційні навички участі в дискурсі - ініціативність у спілкуванні взагалі та ініціативність при введенні або зміні теми як засіб утримання комунікації й залучення дорослого до діалогу.

Складним є питання про ініціативність дитини в діалозі. На початкових етапах вона, безумовно, є спонтанною, пов'язаною з потребами дитини. Це може бути запитання дозволу щось узяти. Інший спосіб виразу ініціативності - це звернення, але й у цій ситуації складно визначити, чим є така ініціативність - бажанням спілкуватися чи необхідністю задовольнити потребу, що виникла в дитини.

На другому році життя дитина вже володіє достатньою мовленнєвою компетенцією, її дискурсивна поведінка урізноманітнюється. За С. Цейтлін, у цей період починається диференціація персонального дискурсу дитини на інформативне та фатичне мовлення, що є основою оволодіння інформативними та фатичними жанрами мовлення. Серед інформативних жанрів у мовленні дитини з'являється розповідь. В оволодінні дитиною фатичним дискурсом поширюється перелік оцінних субжанрів, які комбінуються із субжанрами етикетними [4, с. 194].

Щодо комунікативних навичок, то на цьому етапі починає формуватися діалог, ускладнюються ініціативні дії дитини, що зумовлено більшим ступенем соціалізації. В окремих випадках дитина не тільки ініціює діалог, а й виконує певну соціальну роль. На цьому етапі дитина також оволодіває вмінням починати та завершувати діалог як мовленнєву подію, що відбувається в певному жанрі [2].

Поява діалогу на другому році життя значно поширює можливості навчання мови та розвитку мовлення [5]. Кінець другого року життя започатковує новий етап у розвитку мовлення, яке розвивається швидкими темпами в таких напрямках: розуміння мовлення дорослих, оволодіння словником, удосконалення звуковимови, засвоєння граматичної будови слова та розвиток діалогічного мовлення [1, с. 75].

На третьому році життя основною формою спілкування залишається діалог. Структура діалогу на цьому етапі ускладнюється: ініціативні репліки дитини можуть мати вигляд провокації, звернення або питання. Проте дитина все ще діє в умовах дефіциту вербальних засобів, тому дорослий намагається підтримувати комунікацію таким чином, щоб дитина відчувала себе рівноправним партнером у діалозі. Засобом підтримки дитини як партнера в діалозі є репліки-повтори (рис. 2).

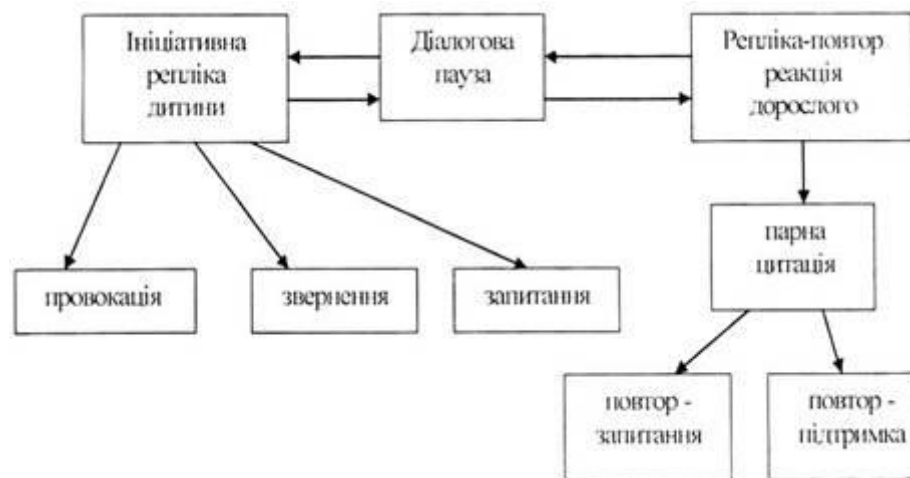

Рис. 2. Структура діалогу "дорослий - дитина"

Серед реплік-повторів виокремлюють повтор-підтримку та повтор-запитання. Повтор-підтримка зумовлений значною різницею в комунікативній компетенції дорослого та дитини. Ці репліки містять у собі "оцінку" (слова "правильно", "так"), але така оцінка стосується фактичного боку висловлювання, не оцінюючи мовленнєвого виконання. Повтори-запитання постають засобом підтримки комунікації. Але при відповідній інтонаційній забарвленості такі репліки дають дитині сигнал про неадекватність її висловлювання, що активізує дитину й зосереджує її увагу на висловленому. Повтори-запитання передбачають можливість додаткової мовленнєвої реакції дитини [7, с. 23].

На цьому етапі дитина оволодіває досить складним умінням "чинити" діалог. Н.Лі виокремлює три види реплік, що використовуються задля того, щоб вести "діалог": репліки дорослого як засіб уточнення значення для себе та для дитини; репліки дитини як засіб уточнення значення для себе; репліки дитини як засіб уточнення значення для дорослого [2, с. 32-33].

Жанрове мислення інтенсивно розвивається. Подекуди мовленнєві жанри охоплюють кілька мовленнєвих активів. У зв'язку з розвитком предметної діяльності та переходом її в ігру інколи можна констатувати наявність

жанрів інституціонального дискурсу. У грі моделюється комунікативна ситуація. Гра, змістом якої є жанри персонального дискурсу, стає тренінгом жанрової поведінки (гра в "лікарню", "дитячий садок" тощо) [7].

Отже, розвиток діалогічного мовлення у дітей раннього віку проходить складний шлях розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Богуш А. М.* Мовленнєвий розвиток дітей від народження до семи років: монографія / А. М. Богуш. – К.: Вид. дім "Слово", 2004. – 376 с.
2. *Ли Н. М.* Приобретение коммуникативных навыков участия в диалоге ребенком второго - третьего года жизни / Н. М. Ли // ребенок как партнер в диалоге: Тр. Постоянно действующего семинара по онтолингвистике. – Вып. второй. СПб.: Изд-во "Союз", 2001. – С. 25-34
3. *Лисина М. И.* Воспитание детей раннего возраста в семье / М. И. Лисина. – К.: Знание УССР, 19883. – 49 с.
4. *Седов К. Ф.* Жанры общения в речевом онтогенезе / К. Ф. Седов // ребенок как партнер в диалоге: Тр. Постоянно действующего семинара по онтолингвистике. – Вып. второй. – СПб.: Изд-во "Союз", 2001. – С. 189-200
5. *Сохин Ф. А.* Психолого-педагогические основы развития речи дошкольников / Ф. А. Сохин. – М.: Изд-во Моск. психол.-соц. Ин-та; Воронеж: изд-во НПО "МОДЭК", 2002. – 224 с.
6. *Фонарева С. В.* Формирование словесно-управляемых действий у детей раннего возраста: автореф. дис. ... канд. пед. наук (по психологии) / С. В. Фонарева. – М., 1966. – 15 с.
7. *Цейтлин С.Н.* Язык и ребенок: Лингвистика детской речи: [Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / С. Н. Цейтлин. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 240 с.
8. *Швачкин Н. Х.* развитие фонематического восприятия речи в раннем возрасте / Н. Х. Швачкин // Возрастная психолінгвістика: Хрестоматія: [учеб. пособ.] / Сост. К. Ф. Седова. – М.: Лабиринт, 2004. – 330 с.

Подано до редакції 25.05.12
